

ARACIK
AKADEMİSİ
FEN-FENHİYAT FAKÜLTESİ
TÜRK DİL VE EDEBİYAT BÖLÜMÜ

ULUSLARARASI
Türklük
Bilgisi
SEMPOZYUMU
25-27 NİSAN 2007
ERZURUM

BİLDİRİLER -1-
(A-J)

ERZURUM 2009

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ ROMANLARI ARASINDA DİN, İNSAN VE TANRI İLİŞKİLERİNE FARKLI CEPHELERDEN BAKAN İKİ ROMAN: AMAK-I HAYAL VE PERVİZ

Doç. Dr. Osman ÇÜNDÜZ*

Çiriş

Tanzimatla birlikte açılan ve Batı tarzında eğitim yapan okullardan, bilhassa *Tıbbiye* ve *Mülkiye*'den yetişenler, daha çok *materyalist* dünya görüşünü benimsemeye yatkındırlar. *Pozitivizmin* Fransa'da, aydınlar arasında rağbet gördüğü bir dönemde, bu ülkeden getirilen kitaplar ve eğitimcilerin etkisiyle bu okullardan geleneksel değerlerle çatışan *pozitivist* görüşlü bir aydın tipi ortaya çıkar. Batılılaşmayı dinin umdeleriyle ve sosyal kurumlarıyla çatışma ya da farklı yorumlama şeklinde algılayan dönemin kimi aydınları, bir yandan yerleşmiş değerlerle mücadele ederken bir yandan da aynı çatışmayı kendi içlerinde yaşarlar. Aydınların siyasal ve felsefi görüşleri ne olursa olsun genelde iki uygarlık arasında bir bocalama söz konusudur. Ne tam olarak Batı değerleri kabul edilir, ne de eski değerlerle yetinilir. Bu görüş ayrılıkları İkinci Meşrutiyetin sağladığı özgürlük havasının da etkisiyle giderek kutuplaşmaya ve iki farklı zihniyetin çatışmasına dönüşür. 1908'den sonra Türk kamuoyu *Türkçülük-Osmanlılık*, *Doğu-Batı* gibi siyasal ve sosyal çatışmalar yanında felsefi sahada iki görüşün çatışmasına tanık olur. Bunlardan ilki *Filibeli Ahmet Hilmi Efendi* ile *İsmail Fenni (Ertuğrul)*'nin öncülüğünü yaptığı *Vahdet-i Vücut* nazariyesini esas alan, mistik karakterli *İslamî* görüş; öteki Meşrutiyet yıllarında *Baha Tevfik* ve *Celâl Nuri*'nin öncülüğünü yaptıkları *Büchner*'in, *Tourner*'in ve *Auguste Comte*'un *pozitivist* felsefesiyle beslenen *materyalist* görüş.

Görüş ayrılıklarından dolayı birbirleriyle sürekli çatışma halinde olan bu düşünce adamlarından Şehbenderzade Ahmet Hilmi, yayımladığı çeşitli konu ve türlerdeki kırktan fazla kitap ve yazılarıyla ülkemizde ilk olmasa bile bilinçli felsefe tartışmalarını başlatan kişi olarak da tanınmaktadır. Yazılarında ruhsal olayların madde ile açıklanamayacak nitelikte olduğunu savunan Ahmet Hilmi, özellikle Baha Tevfik'in Ludwig Büchner'den çevirdiği *Madde ve Kuvvet* adlı kitabına karşı yaptığı eleştirileriyle ünlenir. Söz konusu eleştirilerinde Büchner'in "*maddenin her yerde bulunduğu*" iddiasını gülünç bulmaktadır. Ona göre bilim adamları deneysel verilerin dışına çıkmadıkça öncesizlik ve sonsuzluk gibi kavramlar hakkında hüküm veremezler. Zira deney dışı hükümler metafizik mahiyettedirler ve onlara ancak akılla ulaşılabilir. Bu itibarla Allah'a özgü vasıflar, deneysel verilerle kanıtlanamayacağı gibi aynı yolla inkâr da edilemez.

Ahmet Hilmi, "*Huzur-ı Akl ü Fende Maddiyyun Meslek-i Delâleti*" ve "*Allah'ı İnkâr Mümkün müdür!*" adlı eserleriyle Celâl Nuri'nin *Tarih-i İstikbal* adlı eserini eleştirirken pek çok eski felsefecinin görüşlerini de eleştirme fırsatı bulur. Ruhu, "*dimağın bir ürünü*" olarak maddenin içinde gören materyalistlerin ve "*insan zekâsının gittikçe pratikleştğini, bunun sonucu olarak da günümüzde zan ve hayale dayanan nazariyelerin ortadan kalkmakta olduğunu*" (Duymaz 1993:244) söyleyen Celâl Nuri'nin aksine ruhun bedenden bağımsız bir varlık olduğunu ve bilinmez olduğunu, varlığını ise duyarlılık, zekâ ve irade gibi yetilerimizle anlayabildiğimizi savunur. (Akgün, 1988, 357-358, Celâl Nuri, *Tarih-i İstikbal* c.1, s. 44-46'den nakil) Ona göre günümüzde sürdürülen medeni hayat,

* Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü.

amansız ve acımasız aynı zamanda sürekli bir mücadeleyi gerektirir. Bu savaşta acizlere, yani hayat felsefesini "hayal ve yanılma" üzerine kuranlara yer yoktur. Bireylerin birbirlerine karşı davranışları ne ise toplumların ve toplumsal sınıfların da birbirlerine karşı durum ve davranışları odur. Öyleyse yaşamak isteyenler, zamanın maddi ve manevi silâhlarıyla kuşanarak savaş meydanına gitmelidirler. Sanayi, ekonomi, geçinme gibi toplum hayatı ile ilgili hususlarda bilimsel verilere göre hareket etmek, felsefe ve ahlâk konularında ise seçicilik (eclectisme) esastır. Ancak bu yolda henüz istenildiği ölçüde yol gösterici eserler ortaya konmamıştır. Bunu eskiler değil genç kuşak gerçekleştirecektir. Gençlerimiz eğer "red ve inkâr, dogmatizm, çevreyi hakir görme, bayağı taklif" gibi aşırılıklardan sakınır, millî duygularımızın ve bilimsel gerçeklerin kılavuzluğunda ülkemizin ihtiyaçlarına çare olacak yolu bulurlarsa ülkemizi bulunduğu durumdan kurtarabilirler.

İki Zıt Çörüş, İki Roman: Amak-ı Hayal ve Perviz

Buraya kadar ana hatlarıyla özetlediğimiz iki farklı görüş, Ahmet Hilmi'nin çıkardığı Hikmet gazetesinde ve Celal Nuri'nin yazılarını yayımladığı İctihad dergisinde sürdürülürken, tartışma yazarların birkaç yıl arayla çıkardıkları *Amak-ı Hayal* ve *Perviz* adlı romanlarına da yansır.

Bu yazıda karşılaştırmaya çalışacağım *Amak-ı Hayal* ve *Perviz* romanları yazarlarının çeşitli yazılarında savdukları felsefi düşüncelerini roman formu içinde işleyen tezli eserlerdir ve yine bu eserler bakış açıları farklı olsa da temelde Batının felsefi doktrinleri arasında bocalayan Osmanlı aydınının bunalımlarını ele alırlar. Uyandırdıkları ilgi de buradan gelmektedir. Ne var ki Şehbenderzade'nin ilk kez 1910 yılında iki cilt olarak yayımlanan eserinin günümüze kadar farklı yayınevleri tarafından ondört baskıya ulaşmasına karşılık,* Celal Nuri'nin 1916 yılında arap harfleriyle basılan eseri,* sanırım ele aldığı konudan ve konuya bakış açısından dolayı, unutulmaya terk edilmiştir.

Bir kaç yıl arayla yazılan romanlardan *Şehbenderzâde Ahmet Hilmi'nin A'mak-ı Hayal'i* ile *Celâl Nuri'nin Perviz* adlı fantastik romanları din, Tanrı, insan ilişkisini birbirine zıt bakış noktasından ele alırlar. Bakış açıları farklı olsa da, romanlarında sözünü ettiğimiz aydının bunalımlarını işlerler. Her iki yazar, kahramanlarına mistik bir kimlik kazandırarak bunalımın kaynaklarına inerler. Biri *pozitivist*, öteki tasavvufî görüşleri doğrultusunda çözüm yolları önerirler. İkisi de kahramanlarına hayâl gördürür, bu hayallerinde kendilerini olağanüstü güçlerle donatır ve kötülüğün temsilcisi olan olağanüstü güçlerle savaşırlar. Yoğun ve geleneksel anlatma formlarının dünyasına özgü pek çok sınavdan geçirdikten sonra Ahmet

* *A'mak-ı Hayal*, <Birinci kitap: Raci'nin Hatıraları>, Ahmet Saki Bey Matbaası. 1326/1910, *A'mak-ı Hayal* <Hikemi, fennî, tenkidi bir eser> (ikinci tab'ı), Matbaa-i Ebüzzıya, Kostantiniyye 1326/1910; *A'mak-ı Hayal*, *Racinin Hatıraları*, Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul 1341/1924-1925; (Lâtin harfleri ile) *A'mak-ı Hayal*, *Racinin Hatıraları*, Türk Neşriyat Yurdu yay. Burhanettin Erenler Matbaası İstanbul 1958 (nakil), *A'mak-ı Hayal*, Doğan Çüneş Yay. İstanbul 1971 (nakil), *A'mak-ı Hayal*, İslâmın İlk Emri Oku Yay. Konya 1971 (sadeleştirme), *A'mak-ı Hayal*, (haz.) Sadık Albayrak, Tercüman 1001 Temel Eser, İst. 1974 (sadeleştirme), *A'mak-ı Hayal*, Sebil Yay. İstanbul 1993 (sadeleştirme), *A'mak-ı Hayal*, (haz) Dursun Gürlek, Timaş Yay. İstanbul Ağustos 1998 (sadeleştirme), *A'mak-ı Hayal*, (haz. Osman Çündüz), Akçağ Yay. Ankara 1999 (nakil), *A'mak-ı Hayal Hayalin Derinliklerinde Yolculuk*, (haz. Serkan Özburun), Kaknüs Yay. İstanbul 1999 (sadeleştirme), *A'mak-ı Hayal / Hayalin Derinlikleri*, Şule Yay. Doğu Klasikleri Dizisi İstanbul Aralık 1999; *A'mak-ı Hayal <Hayalin Derinlikleri>*, Yeditepe Yay. İstanbul 2002 (sadeleştirme), *A'mak-ı Hayal <Hayalin derinliklerine yolculuk>*, (haz. Osman Çündüz), Akçağ Yay. Ankara 2005 (sadeleştirme), *Amak-ı Hayal*, (haz: Kerim Çetinoğlu), Beyaz Balina Yay. İstanbul 2006 (sadeleştirme).

* Celâl Nuri (İleri), *Perviz, O yine O hep O*, Zarafet Matbaası İstanbul 1332/1916, 67+1 s.

Hilmi asli kişinin kimliğinde mutlak hakikate ulaşmanın yollarını, insanın tasavvufi yollardan yücelişini, insanî boyuttan ilahî boyuta geçişini işlerken, Celal Nuri, Tanrısal güçlerle donatıldığı kahramanı aracılığıyla Tanrı'yı maddeleştirir. Geleneksel söz kalıpları yardımıyla biri *insan-ı kâmil* olmanın yollarını, nefis mücadelesini ve görünenin arkasındaki gerçeği, öteki din, dinî dogmalar, değişen değerler ve mistik karakterli inanç sistemleri karşısında, *pozitivist* tavırlı insanoglunun yeni kimliğini bulmaya çalışır. Sonunda ilahî olan mutlak güç, maddeyi sembolize eden insanın karşısında yenik düşer ve kötü güçlerin emrine giren insanlar tarafından parçalanarak öldürülür. Bu sonuçlarla Ahmet Hilmi, insanın çaba göstererek ve nefis mücadelesi yaparak olgunlaşabileceğini, Celal Nuri ise maddi olanın her zaman mistik ve gizemli güçler karşısında galip geleceğini, beşeri zaafının insanın doğasında olduğunu ve önüne geçilemeyeceğini kanıtlamak isterler. (Çündüz, 1997, 857)

Roman asli kişilerin yanı sıra uyanık bir halde gördükleri düşleri içinde verilen ve şuuraltının dışı aksetmiş bir hali olan allegorik olayların tamamı, Doğu'nun ve Doğu insanının düşünce dünyasının ürünüdür. (Ak, 1980) Bu bakımdan eserleri bilinen roman ve öykü türlerinden birine sokmak oldukça zor. Özellikle Şehbenderzade, *Padişah, vezir, derviş, şehzade, prenses* gibi eski Doğu kültürüne özgü kişileri, *Buddha, Zerdüş, Hürmüz, Ehrimen, Brahma, Hızır* gibi dinî unsurları, *ejderha, cin, peri, anka, simurg*, gibi fantastik varlıkları, *Kaf Dağı, Cablisa, Cablika, Emel, Maksut* gibi efsanevi mekânları ve binlerce yıllık uzaklıklarla ifade edilen zaman kavramı ile Doğu'ya özgü anlatma biçimine bağlı kalırken, Celal Nuri'nin kişileri, *Pervaz, Perviz, Abd-i Ehrimen* gibi kısmen Doğu ama *Hem Lem Yem, Heller Leller Yeller, Helling Lelling Yelling, Dük Arman Ambro Azjan Amade Güstav Adolf Mari Diyotone Kleman Luileon dö Bordo Marki Döfin Şamponi Kont dö Kzijene Senyör Desperi, Monsenyör Pi (ya da Pey), Prens Arşevrek dö Vaşington, Beşir Ez-Zunzuri, Order dö Jödi* gibi fantastik dünyaya ait alegorik ve sembolik kişileriyle daha çok Batı kültürüne yakındır. Ancak her iki yazar da hayatın içinden gelen asli kişileri ve bu kişilere ait gerçekçi gözlemleri ile roman formuna yaklaşırlar. Yine her iki yazarın kullandığı malzeme, geleneksel Doğu düşüncesinin hazır dil ürünlerine, tasavvufi lugata aittir ve bir tezin ispatına hizmet etmektedir.

Eserlerin bir başka özelliği ise ruh, kaza, kader gibi dinî ve mistik kavramlara felsefi ve tasavvufi açıklamalar getirmeleridir. Romanlarda yazarların zaman zaman anlatıcı konumundan çıkıp eleştirci ve yorumlayıcı bir kimliğe bürünmeleri, olay örgüsünün düzeninde (*Amak-ı Hayâl*) ve asli kişilerin davranışlarında / eylemlerinde (*Perviz*) görülen tutarsızlıklar bir yana bırakılırsa, her iki yazarın o zamana kadar hiç denememiş bir yolu denedikleri ve Doğu'ya özgü bir takım değerleri Batı roman formu içinde verdikleri görülecektir.

Temel felsefesini ve bakış açısını, *vahdet-i vücüt* teorisi üzerine kuran Şehbenderzade, *A'mak-ı Hayâl* de, *Celâl Nuri*'nin aksine, görünenin arkasındaki mutlak gerçeği bulmaya çalışır. *Amak-ı Hayâl*, ele aldığı konu ve konuyu işleyiş tarzı bakımından yalnız sanat ve edebiyat çevrelerinde değil, dinî çevrelerde de üzerinde çok tartışılan eserlerin başında gelmektedir.* Romanın temel yapısı, birbiriyle bağlantılı iki çatışma üzerine kurulmuştur.

* Birbiriyle bağlantılı iki "*kitap*"tan meydana gelen eserin ilk iki baskısı 1910 yılında, üçüncü baskısı ise bazı eklerle *A'mak-ı Hayâl, Raci'nin Haturaları* adıyla 1925 yılında yayımlanır. İlk baskının yazarın denetiminde pek az hatayla yayımlanmasına karşın, yazarın ölümünden yaklaşık on bir yıl sonra yayımlanan üçüncü baskısı birinciye oranla özensizdir. cümle eksiklikleri ve dizgi yanlışlarını içermektedir. Bir eleştirmenin yerinde bir benzetmesiyle

Birincisi varlık ile yokluk çatışması, diğeri ise ilâhî olanla beşerî olanın çatışmasıdır. *Şehbenderzâde*, her iki çatışmaya *vahdet-i vücud* nazariyesi bakış noktasından yaklaşır. Buna göre dikkatleri bilhassa nefis terbiyesi, dünyanın faniliği, vahdeti vücud, varlıkta yok olmak, ya da yokluk ile varlık arasındaki hiç bir farkın olmadığı üzerinde yoğunlaştırır.

Bu yolculuklar sırasında gösterilenler, kuşku yok ki, hayal sınırlarını zorlayan olağanüstülüklerle doludur. Her şey zıtlıklarıyla verilir. İyiler çok iyi, kötüler çok kötü, nimetler hayale sığmaz görkem, zenginlik ve güzelliğindedir. Zaman, kozmik zaman takvimine göre işler. Bin yıllık yollar, milyonlarca, hatta milyarlarca kilometrelik uzaklıklar (özellikle uzayda evrenin gezilmesinde) bir anda aşılır. Yine bir anda mekân ve zaman sınırları aşılarak ya geçmişin derinliklerine ya da geleceğe ulaşılır. Kişi, zaman zaman beden değiştirir, masal varlıklarının, hayvanların, hatta böceklerin, delilerin kimliğine girerek insanları, canlıları, dünya sistemlerini inceler. Sonuçta, bu geniş perspektiften, açıklaması mümkün olmayan pek çok soru/sorun kolaylıkla çözümlenir. İnsanlığın yedi bin yıllık bilgi birikimi bir anda yıkılır ve çürütülür. Bu arayış/gösterme sırasında zaman zaman tasavvufî şiirlerden de yararlanır. (Çündüz, 1997: 51).

Raci'nin düşsel yolculukları içinde verilen ve bilinçaltının dışı aksetmiş bir durumu olan alegorik olayların tamamı, Doğu'nun ve Doğu insanının düşünce dünyasının ürünüdür. Çizemli, efsanevî kahramanların ve mitolojik güçlerin, devlerin, cinlerin, perilerin, dervişlerin, padişahların, vezirlerin, şehzade ve prenseslerin oluşturduğu olaylar, hep bu tezin ispatına hizmet eder. *Eflatun'un Mağara İstiaresi*'nden yola çıkılarak, *hayâl-gerçek* ikilemi çözülmeye çalışılır. Buna göre mutlak gerçek, bu hayâl dünyasının, gölgeler âleminin arkasına gizlenmiştir. Aslanan, o gerçeği arayıp bulmaktır. Bunun yolu ise, bir kılavuzun denetiminde nefis terbiyesinden geçmektedir.

A'mak-ı Hayâl'in konusu kısaca şöyledir: Aslı kişi Raci Avrupa'nın felsefi doktrinlerinin şaşkına çevirdiği, bunalımlara sürüklediği, inançlarını sarstığı, manevî yanı eksik eğitimin tipik bir örneğidir. Dindar ve çok iyi bir annenin özeniyle büyütüldüğünden, aldığı eğitim onda "*sökülmez bir din duygusu ve yıkılmaz bir ahlâk prensibi bırakmıştı(r).*" Raci, daha sonra devrinin imkânları ölçüsünde mükemmel bir felsefe eğitimi almıştır. Arkadaşları sefahat âlemlerinde oyalanırken onun zihni, ruh, kader, sonsuz bilmece, yokluk/hiçlik gibi metafizik soru/n/larla meşguldür.

Bilgisini artırmak için, okuldan sonra da çalışmalarını sürdürmüş, hem dinsel, hem de deneysel bilimlerde bilgi sahibi olmuştur. Ne var ki araştırmalarının sonunda, öğrendiklerinin, ruhunun gereksinimlerine cevap vermeyen bir bilgi yığınından ibaret olduğunu anlar. "*Ben küfür ile imandan, kabul etme ile inkârdan, onaylama ile kuşkudan meydana gelmiş bir şey olmuştum. Kalbimle reddettiğimi aklım ile kabul eder, aklım ile reddettiğimi kalbimle kabul ederdim. Kısaca kuşku denilen canavar bedenimi sarmıştı. Bir düşünceyi ne kadar sağlam kanıtlarla güçlendirecek olsam, kuşku denilen canavar bir sarsışta yıkıyordu.*"

Bu kuşku ve huzursuzluk, onu, devamlı arayışlara, soru sormaya yöneltir. Artık herkes için doğal olan şeyler onun için başka bir şekil, başka bir bilmece hâlini almaktadır.

kitabın "*makus talih*" de bundan sonra başlar (Özalp, Yedi İklim-97). Lâtin harfleriyle yapılan yeni baskılarda, iki kitap bir arada olduğu için, üçüncü baskısı esas alınmış, böylece eser ilk baskısıyla karşılaştırma yapılmadan, eksiklikleriyle birlikte günümüze kadar gelmiştir. Ancak eserin bu güne kadar lâtin harflerine aktarma ya da sadeleştirme şeklinde pek çok basımı yapılmasına rağmen yeteri kadar incelenmediği görülmektedir (Özalp, Yedi İklim-99).

Ancak bu yolun gerçeklerden kaçmak olduğunu sezdiğinden, dimağını içkiyle uyuşturmaya çalışır. Bir süre sonra yeniden zihnindeki sorular yumağının dünyasına döner. Araştırmalara girer; döneminin ünlü âlim, bilge ve erdemli kişilerine baş vurur; ispirtizma ve manyetizma gibi o dönemin popüler derneklerine girer çıkar. Ancak bu kişilerin bilgi düzeylerinin ve gösterdikleri delillerin "*hayâlât ve esâtirden başka bir şey*" olmadığını anlar. Mevcut bilgi yığını ile merak ettikleri sürekli çatışma hâlinindedir. Kendisi dışında bütün arkadaşları, asil meslekleri ile ilgisi olmayan işlerle oyalanmaktadırlar. Kimileri kolay para kazanmanın yollarını araştırırken, kimileri de düşünmemek için kendilerini sefahate kaptırmıştır. Bu soru/n'ların itkisiyle Raci, uzun arayışlardan sonra kendini dünya zevklerinden ve insanlardan soyutlayıp, *Karacaahmet Mezarlığı*'ndaki yoksul kulübesinde yaşayan Aynalı Baba'yı bulur.

Aynalı Baba, kimi zaman hayatın içinde iyi bir gözlemci, kimi zaman hayattan uzak meczup görünüşlü bir bilge kişidir. Nefsin arzularını yendiği, maddenin esaretinden kurtulduğu için protokole dayalı dünya gösterişine önem vermez. Toplumun "*deli*" olarak nitelediği Aynalı Baba, mutlak güzelliğe ve gerçeğe ulaşmak için insanın maddenin tutsaklığından kurtulmasını, bunun için de nefsin terbiye edilmesini şart koşar.

Raci, bundan sonra her gün bu garip dervişin konuğu olur. Onunla her görüşmesi, Aynalı Baba'nın kahve ikramından ve ney peşrevinin ardından hayal derinliklerine dalmasıyla başlar; bilinmeyen bir zaman ve yerde, farklı kimlikler altında yapılan hayali bir yolculuk ve bu yolculuk sırasında başından geçen birtakım serüvenlerle sona erer. Uyandığında yaşadıklarını kısa ve özlü sözlerle yorumlayan Aynalı Baba'yı yanında bulur.

Dokuz bölüme ayrılan birinci kitapta Raci, birinci gün *Buddha*'nın rehberliğinde "*Yokluk Tepesi*"ne giderek *nirvanaya* ulaşmak isterse de nefsinin isteklerine yenik düşüp yarı yoldan dönmek zorunda kalır. İkinci gün *Zerdüş*t ile birlikte olur. Birtakım sınavlardan geçtikten sonra *Hürmüz* ile *Ehrimer*'in kişiliğinde iyilikle kötülüğün, aydınlıkla karanlığın sonsuz savaşına tanık olur. Üçüncü gün ezeli bilmecenin sırrını çözmeye çalışır ve zamanın bir "*hiç*" derecesinde olduğunu, her şeyin başladığı yere döneceğini anlar. Dördüncü gün *pozitivist* düşünce temellerine oturmuş Batı ilminin, evrenin gerçekleri karşısında bir zerreden ibaret olduğunu, bu yüzden insanların kılavuzsuz gerçeği görmelerinin zor hatta imkânsız olduğunu; beşinci gün *Anka Kuşu*'nun sırtında uzayın derinliklerinde, başka galaksilerde yapılan gezinti sonucunda evrenin sonsuzluğunu ve bu sonsuzluğa kıyasla *Allah*'ın yüceliğini anlar. Altıncı gün evrendeki bütün varlıkların ezelden beri eşsiz sırta ve yaratıcısının güzel yüzünün nuruna doğru gittiğini, yedinci gün *tecellî*'nin ve *ebedî muammâ*'nın sırrını, sekizinci gün ruhun varlığını araştırır. Ruhun gerçeğinin, yokluk ile varlığın aynı şeyler olduğunu bilmeden anlayamayacağını, dokuzuncu gün ise büyük peygamberlerle ünlü felsefecilerin toplandığı bir toplulukta "*mutluluk nedir*" sorusuna cevap arar ve gerçek mutluluğun Hz. Muhammed (a.s.v.) aracılığıyla tüm evrene dağıtıldığı gerçeğini kavrar.

Raci, dokuz gün devam eden bu hayaller aracılığıyla, çeşitli sınavlardan geçerek, yıllardır zihnini yoran ve bir uçurumun eşğine getiren düşünsel engellerden ve tuzaklardan kurtulur. Daha önce kendisi için bir bilmece ve huzursuzluk kaynağı olan her şey yeni anlamlar kazanır; varlık ile yokluğun aynı şeyler olduğunu anlar. Aynalı Baba, onu mutlak gerçeğin kapısına getirip bırakır ve kaybolur. Bundan sonrası varlığı sembolize eden dış dünya ile, yokluğu sembolize eden mistik dünyanın çatışması şeklinde geçer.

Amak-ı Hayâl'in ikinci kitabı, *Manisa Tımarhanesi*'ne ait Raci'nin gözlemlerinin anlatıldığı giriş bölümü dışında, mesnevi öykülerinden alınmış ikisi birbirine bağlı dört öykü ile Aynalı Baba'nın sosyal hayata dair ilginç üç gözlemini içermektedir. Birbiriyle çoğu zaman kopuk olan bu öykülerin ortak hedefi *vahdet-i vücud* nazariyesini, dolayısıyla yoklukla varlığın aynı şeyler olduğunu ispat etmektir.

Raci, Aynalı Baba'nın yol göstericiliğiyle mutlak gerçeğe dair edindiği bilgiler sonucu, dünyanın geçiciliğini anlar, zihnini yoran 'niçin' ve 'neden'lerin cevabını *vahdet-i vücudun sırrına ermede*, dolayısıyla ilahî aşkıta ve varlığın gerçek varlık karşısındaki "hiç"liğinde bulur. O, kendini deli zanneden arkadaşı Sami'ye yazdığı mektubunda, bu 'neden'leri ve 'niçin'leri sorar: "*Düşünüyordum ki ben, sen, hava, taş, demir hep birşey iken neden demir ağlamıyor, taş çıldırıyor, hava yalvarmıyor da insan... Niçin? Bu niçine cevap yok!... Neden aşk var, neden sefalet var, neden zevk var, neden kahr var? Niçin, niçin!*".

Ahmet Hilmi, Arusî tarikatına bağlı olduğu ve tasavvufu büyük tartışmalara ve görüş ayrılıklarına yol açan "*Vahdet-i vücud*" felsefesine inandığı için bu teorinin kanıtlanması, *A'mak-ı Hayâl*'in en önemli tezini ve izleğini oluşturur. Yazar, görüşlerini kanıtlamak için çok iyi bildiği Doğu ve Batı düşüncesinden, o yıllarda oldukça ilgi uyandıran astronomi bilimindeki gelişmelere kadar her kaynaktan yararlanır. Bu itibarla *Buddha*'nın *Nirvana*'sı ve *ruh göçü*, temel düşüncesini *iyilik-kötülük* çatışması üzerine oturtan *Zerdüş*tün öğretisi, *Spinoza*'nın *Panteizm* felsefesi, hatta eski yunan sofistlerinden *Pisagor*'un, *Sokrates*'in, *Efflâtun* ve *Aristo*'nun dünya ve evrenin oluşumu, düş-gerçek vb. konularındaki görüşleri de *Vahdet-i Vücud* u kanıtlamak için başvurulan kaynaklar arasındadır.

Şehbenderzade, zaman zaman dış dünyaya ait gözlemlerinden yararlanarak, olan-olması gereken zıtlığı içinde, toplumda bozulan kurumlardan yakınıdır. Ehil olmayan yönetici ve cahil görevlilerin idaresi altında bir "*sefâlethâne*"den farksız duruma gelmiş olan akıl hastahanelerinden; öğrencileri bilgilendirmekten çok onlara ahlâksızlık aşıl原因an eğitim kurumlarından; hurafelerle tanınmaz duruma gelmiş din duygusundan; "*varlık bilmecesi*" ile uğraşacakları yerde "*hayaller ve efsaneler*"le zihinlerini yoran ilim adamlarından; "*din ve felsefeye efsane artığı*" dikkatiyle bakan döneminin entelektüellerinden; saçma teorilerle ve anlamsız tartışmalarla vakit geçiren üniversite çevresinden ve "*felsefe*"den yoksun ilim anlayışından; düşünmeleri, gayretleri beklenen gençliğin önemli bir bölümünün sefahât ve eğlence âlemlerinde oyalanmalarından; avamın taklitçi ve statükocu din anlayışından; batı taklitçiliğinden ve batı hayranlığından; amaç ve hedefleri cinsel isteklerinin tatmini ile sınırlı zenginlerden; bilgileri "*israiliyât*", "*ermiş ve peygamber*" menkıbeleri, ile sınırlı olan ve bütün zamanlarını rüya görmek, cin, şeytan devşirmek ve bağlamakla geçiren cahil ve çıkarıcı din adamlarından; şair, edip ve sanatçılara ilgisiz davranan toplumdan canlı sahneler sunarak birtakım çözüm yolları önerir. Bu çözüm yolları daha çok alegorik hüviyetli ütopyik öyküler aracılığıyla verilir.

Şehbenderzade, Raci'nin hayalleri içinde verdiği islâmî hüviyetli ilk ütopyayı karıncaların yaşayışından alır. "*Amak-ı Hayâl'e EK*" başlıklı bölümde Raci, her zamanki hayallerinden birinde kendini binlerce sokağı bulunan bir karınca yuvasında, zihni insan ama bedeni karınca şeklinde bulur. Raci, burada, karınca beylerinden birinin oğlu konumundadır.

Karıncalarda sınıflar olmasına karşın bu sınıflar arasında -insanlarda olduğu gibi- makam ve mevki farkı yoktur. Yuvalarda "*mükemmel*" okullar, erzak ambarları, yatakhaneler,

yemek salonları, toplantı yerleri, modern hapishaneler vardır. Yuvadaki karıncalar "bey" ve "işçi" diye iki sınıfa ayrılmışlardır. Dilleri "maddî ve manevî her türlü ihtiyacı" karşılayacak ölçüde zengin, sosyal ve ekonomik durumları "insanlara oranla daha mükemmel"dir. Özellikle "terbiye" ve "adalef" konusunda açık bir üstünlükleri vardır. Karıncaların sistemlerinde görev anlayışı ve çocukların/gençlerin eğitimi birinci plândadır. Yatırımın büyük bir bölümü okullara ve eğitim giderlerine ayrılır. Her çocuğun eğitimi ve öğretimi için işçi sınıfından "yedi yaşlı kişi ve yedi bilge" seçilir. Hayatlarının son dönemlerini yaşayan bu yaşlı ve bilge öğretmenler, çocuğu "kendi türleri için faydalı bir birey olmak, hayırlı bir evlat yetiştirmek amacıyla" çalışırlar. Bu âlemdede eğitim uygulamaya dayalıdır, dersler arazi üzerinde deneylerle yapılır. Suç işleyen pek olmadığı için hapishaneler yok denecek kadar azdır. Buna karşılık okullar, yuvanın "en özel ve en büyük kısmını" oluşturur. "Bir karıncada en birinci özellik görev duygusudur. Ve bu duygu her duygunun üstündedir. Nefse dayalı ihtiras ve ihtiyaçlar uğrunda görevini fedâ değil tembellik eden karınca hemen hiç bulunmaz."

İkinci ütopya *Merih* gezegeninde kurulur. Raci, bilim-kurgu romanlarına benzer bir tarzda, Anka kuşunun sırtında evrenin gizemini ve yaratının gücünü öğrenmek için uzaya açılır. Pek çok gezegenden geçildikten sonra *Merih'e* gelinir. Burasının düzeni insana hayret verecek mükemmelliktedir. Bu gezegende zararlı ve vahşi hayvan bulunmaz. Buranın insanı uzun mücadelelerden sonra zararlı olanları yok etmiş yalnız faydalı birkaç hayvan nesli bırakarak bunları ıslah ederek çoğaltmışlardır. Ayrıca bu gezegende büyük şehirler, hükümet vs gibi yeryüzüne mahsus tabakalaşma da yoktur. Mimarî olağanüstü düzeyde mükemmeldir ve bütün evler mermerden yapılmıştır.

Yazar, ütopyasını Aynalı Baba'nın gözlemlediği Hamdun Usta ve ailesini tanıtarak tamamlar. Söz konusu Hamdun Usta, otuz kırk yaşlarında, üç oğlu ile birlikte çalışan kendi hâlinde bir marangozdur. Mutlu bir ailesi vardır. Çocuklarına kötü örnek olmamak için sürekli çalışır. Baba-oğul hem arkadaş, hem işçi-işveren konumundadır. Bu yüzden oğulları yaptıkları işe göre yanında ücret mukabili çalışır, evlerinin masraflarını ortaklaşa karşılarlar. Hamdun Usta, dönemin eğitim kurumlarına güvenmediği için, çocuklarına özel hocalardan ders aldırılmıştır.

Sonuç olarak *Şehbenderzade'nin* eseri, *Tanzimattan* beri Türk aydınının zihnini meşgul eden "Geleneksel kültür değerlerimizi Batı roman formu içinde kullanabileceğimiz millî bir roman oluşturabilir miyiz?" (Ak, İlim Kültür ve Sanatta Çerçek 20) ya da "Millî bir roman nasıl olmalıdır?" gibi sorulara da bir ölçüde cevap vermektedir.

*Amak-ı Hayal*den altı yıl sonra yayımlanan Celal Nuri'nin Perviz adlı eserine gelince o da *Şehbenderzade'ninki* gibi roman hüviyeti taşımakla birlikte daha çok felsefi, mistik ve fantastik bir eserdir. Roman kişilerinden olaya ve ele alınan konuya varıncaya kadar bütün unsurlar fantastik bir dünyaya aittir. Bu dünyada her şey gibi kişiler de alegoriktir. Roman asli kişisi, arayışları ve bunalımları ile tıpkı Raci gibi Batı'nın felsefi doktrinleri karşısında bunalan Osmanlı entelektüelini temsil eder. Vicdanında biri "hakim ve zabit", yani maddî; öteki "şair ve sanî" yani duygusal ve ilahi iki farklı kimlik mücadele hâlinindedir. Başlangıçta tüm zaaflarıyla insanı temsil eden Perviz, ikinci kimliğine rüyasında kavuşur. Yanı uyanık, yanı rüya halinde iken kendisini yaratıldığından beri insan ayağı değmemiş bilinmeyen bir yerde bulan Perviz, tanrısal güçlerle donatılmış olağanüstü gücünü tedahül yoluyla kendisinin benzeri olan Pervaz'dan almıştır. Pervaz, mutlak ve sınırsız gücü

temsil eder. Artık çekilmeye karar veren Pervaz, "Ben, benim hayatım, mefkûrem, ruhum, azametim, ihtişamım, kendim, esrarım, had ve hudud bilmeyen kudretim, hazâinim, kuvve-i ibdaiyem hep senin olacaktır. Bugünden itibaren senin mashûrun olmayacak hiçbir nesne yoktur. Zamanı senin için öldürüyorum ta ki mazinin tahassüsünü çekmiyesin ve istikbal endişesi ile müteallim olmyasın. Sen nerede bulunmak ister isen orada olacaksın veya oradasın. Hangi saniha-ı maziyi ihya etmek matlubundur. Yalnız bunu teemmül et! kâfidir. Mükevvenâtın sultanı kimdir; bilirmisin? Sensin! Çünkü o, bilinendir. Kutb'ul aktab kimdir; anlamak ister misin? Sensin! Çünkü o, her kim bu mesnede talip olacak derecede celadetli ise odur. Kainatı sana vereyim mi bunu istiyor musun?" (s.10) dedikten sonra olağanüstü güçlerini Perviz'e aktarır. "Bir telden diğerine geçen elektrisite gibi" (s.10) birinin ruhu ötekine geçer, madde ile mânâ, beşerî olanla ilahî olan birleşir. Pervaz "kudret"i sembolize eder, Perviz ise maddedir ve kudret maddede Perviz'in vücudunda tecessüm etmiştir. Perviz'den geriye "pek cematî şeyler, lehm ve şehm"den (s.11) müteşekkil bir enkaz kalmıştır. Olağanüstü güçlerle donatılan Perviz artık çekilmeye karar vermiş olan Pervaz tarafından evreni yönetmek için görevlendirilir. Emrinde melekler vardır. Tebaası olan insanlığın mutluluğu için çalışır. Çüçsüzlerin, hastaların yardımına koşar. İnsanların kalbine girer, içlerini okur, iyileri ödüllendirir, kötülere cezalandırır.

Ancak burada Perviz, sınırsız gücün mutluluk getirmedigini hisseder. Çalışarak elde edeceği birşey yoktur, Herşey bir emriyle olmakta, değişmektedir. Ancak Perviz sahip olduğu olağanüstü güce rağmen mutsuzdur. Zaman zaman yoksul insanların bir kulübedeki mutluluğuna bile imrenir. Sonunda "meğer kudret-i bî-nihayenin de lezzeti yokmuş!" (s.15) diyerek, tıpkı Yunan esatirinde olduğu üzere bir geceliğine dünyevî kıyafete bürünerek insanlar arasına karışır. Çüçsüzlüğün, maddî olanın hazzını yaşar, çünkü insanlarda maddenin ihtirası, gücü ve çalışarak elde etmenin mutluluğu vardır. Ancak aradığını bulamamıştır, "rütbe-i beşeriyet(in) pek âdî", yarattığı insanların ise her türlü levsin ve rıyanın içinde olduğunu fark eder. "Yukarı âlem ne kadar yüksek ise, aşağıki de o kadar alçak!"tır (s.17). Yukarıya döndüğünde mührünü emanet ettikleri vükelânın "dehşetli suistimallerde" bulduklarını görür, hiddetlenir, hatta birine tokat atıp yeniden yönetimi ele alır.

Öte yandan Abdül Ehrimen olmak üzere Baldırı çıplaklar reis vekili, Habidgân fırkası reis-i alisi, Kıpkırmızılar fırkasının kâtib-i umumisi, bütûn asilzadegân fırkaları konfederasyonu murahhas gayr-ı mes'ulü, Umum Katolik ve Protestan cemaatleri vekil ve ahd ü muvahhidî, Bezair vali-i umumisinin uşağı bütûn Fransız teb'a-ı müsellemesinin müfettişi, Ekskôze Nobel kumpanı gibi yine fantastik dünyaya ait sembolik kurumlar ve bu kurumların önderleri Perviz'in karşısında yer alır ve yaptıklarını bozmaya, yıkmaya çalışırlar. Özellikle kötülüğün temsilcisi Abdül Ehrimen, kimliği, eylemleri ile insanların maddî yanına seslenir. Perviz kadar gücü olmasa bile yöntemleri ve işlevi ile Perviz'den daha etkilidir. Kısa boyu, kuru, esmerce, asabi görünüşü, güvensizliği, ihtiyatlı, sinsî davranışları ve cazibesıyla Perviz'in karşısında beşerî olanı temsil eder. Aralarında kıyasıya çekişme olur, Perviz'in yaptıklarını Ehrimen yıkmakta, kazanılan kalpleri kötülük tohumlarıyla doldurmaktadır.

Perviz, sınırsız gücüne rağmen Ehrimen'le başa çıkamaz. Ehrimen kimi zaman güzel bir kadın görünümüyle Perviz'in sarayına hatta yatak odasına girer. Perviz herşeyi bilmesine rağmen Ehrimen'e göz yumar. Onun yalanlarını ve entrikalarını dinlemekten hatta "bir dereceye kadar ona mağlup olmakta(n)" da gizli bir haz duyar. Bir seferinde saçtığı mikrop ve kültürle binlerce insanın ölümüne sebep olmuş, bunlar yetmemiş gibi "yeryüzünde ne kadar hükümdar,

âmir, siyasî varsa cümlesini" (s.23) birbirine düşürerek büyük harpler çıkarmış, bu kargaşadan yararlanmak isteyen "bir takım teceddüd-perverân" ise büyük dinlere hücum ederek yeni yeni mezheplerin çıkmasına sebep olmuştur (s.23).

Ehrîmen'in gücünü giderek artırması, ve onun karşısında Perviz'in önlem alamaması, tebaanın Perviz'e olan güvenini sarsar. Birtakım kuşkular belirir. Kimileri *Ehrîmen*'in Pervizden daha güçlü olduğunu savunurken kimileri de onun *Ehrîmen*'le işbirliği yaptığı söylentisini yayar. Bütün bu dedikodulardan etkilenen Perviz, *Ehrîmen*'i yakalayıp herkesin gözü önünde asmayı kurarsa da, kendisini, kadın kimliğine bürünmüş *Ehrîmen*'in cazibesinin etkisinden kurtaramaz. Perviz'in bu zaafından sürekli yararlanan *Ehrîmen* ise yıkımına devam etmektedir.

Hassas yaratılışlı Perviz, *Ehrîmen* ile mücadeleden bunaldığı zamanlarda, çelik kapı ile koruma altına alınmış kendi dünyasına çekilir. Ayrıntılarla uğraşır, küçük zevklerle oyalanır. Çoğu zaman mutlu aşkları seyirle geçer. Kimi zaman kendi yarattığı, kendi eliyle "tersim ve tezhîb" ettiği bir kadına tutulur. Onu elde edebilecek güce sahip olmasına rağmen peşinden koşmak, mücadele etmek ve böylece onun kalbine hükmetmek ister. Kimi zaman İstanbul'da "İklea" istimbottuyla Boğazi ve çevreyi dolaşır, bu istimbotta geçen mutlu aşkları seyre dalar, onları gizlice korur. Kimi zaman şimdi'yi bırakıp geçmişe gider. Bir süre için aslı görevini unutmış görünür. Sonra görev ve sorumluluklarını anımsar. Akıl danışacağı kimse de yoktur. Böyle bir rey sahibini yaratmak hatırına gelirse de onun "rekabet-i muhtemesinden" korktuğu için böyle bir müsteşarı yaratmaktan vaz geçer (s.33). Bir ara uzaya çıkar, yıldızlar yaratır. Sonra yüksek sesle gizli şeyler söyleyerek bunları birbirine çarptırır. Ama bundan da bir zevk alamaz. "Fezanın bir köşesinde Perviz kendi deliliğine güldü. Yaptıklarına güldü. Gülmesine güldü. Herşeye güldü. Mevcudâtın gayesizliğine güldü" (s.34).

Daha sonra bahçenin bir kuytu köşesinde, demir parmaklıklı bir kafesin içinde biçare mabud eskilerini hapsedilmiş olarak görür. kimi yaşlanmış, kimi şekil değiştirmiştir. Burası âdeta bir mabutlar müzesidir. Bir zamanların bu heybetli mabut eskileri acınacak bir durumdadırlar. Çüçünün sınırsızlığında kendi geleceğini gözden geçirir ve korkar. Sonra yine bir felsefe labirentine girer, ama septik filozofların saplandığı batağa saplanıp kalır ve onlardan tiksindir.

Dünyaya ikinci kez indiğinde insanların kontrolünden çıktığını farkeder. Yarattıkları her türlü kötülüğe bulaşmıştır. İsyân halindedirler. Kendisini sayanlar, ümit bağlayanlar ise gelenekçi, statükocudurlar. Bir ara sabah namazını eda için Ayasofya'ya gelir. Camide "bir iki kayyum bozuntusu" birkaç hamal, bir iki softa ile "Hazreti Hızır'a mülaki olmak arzusunu besleyen bir iki derviş"ten başka kimseler yoktur. Herkesin kalbini okuduğu için hoca ile müezzine dışında bütün cemaat riyasız ve huşu içinde imama uymuştur. İmam ise, namaz süresince alacaklarını düşünürken imam muavini "pek erken yatağını terkettiğinden kalbî küfürler" etmektedir. Perviz, Hızır şekline görünerek temiz ve saf iman sahiplerinin dileklerini yerine getirir. Tebaası istek ve yakınma doludur. Perviz durumun farkına vardığında artık çok geçtir. Bugüne kadar kendisine ümit bağlayanları, "en buhranlı anlarında kendisini düşünenleri, adını ananları" mutlu etmek elindeyken onları akla hayale sığmaz elemelere, belalara, kederlere boğduğunu düşünür. "Layemut olmak da ne büyük bir musibet imiş! Eser-i sun'um olan şu felaketlerin hatırasından kurtulmak için ruhumu öldürmek, namımı hafızalardan kaldırmak istiyorum. Ne büyük talîsizliktir ki herşeyi yapmağa kadir olduğum halde iktidarım buna kâfi gelmiyor." (s.58-9) diyerek kendinden, sınırsız gücünden ve olağanüstü ama aşırı sorumluluğu olan kimliğinden nefret eder.

Bütün din temsilcileri, toplumsal konfederasyon ve sosyal teşekküllerin başkanları artık Perviz'in misyonunu tamamladığına, yaşlandığına, sırrının ortaya çıktığına ve dolayısıyla insanların ona ihtiyacı olmadığına karar vererek onu yok etmek için bildiri yayınlama hazırlığı içindedirler. Herkes Perviz'in mirasına konmanın plânlarını yaparken öte yandan bir çığ gibi büyüyen zaptolunmaz kalabalık, önce bunları buldukları bina ile birlikte ateşe verip yakar. Sonra da "iki maşukasıyla pister-i zevkindé" uyuyan (s.67) Perviz'in bulunduğu sarayın çelik kapısını kırarak parçalar ve giyinmesine dahi fırsat vermeden sol ayağına bir ip geçirerek sürüklemeye başlarlar. Bu çatışmanın sonunda, romanın tezine uygun olarak ilahî gücün toplumun gücü karşısında sanıldığı kadar etkili olmadığı ortaya konmak istenir.

Sonuç

Romanlar iki temel fikir etrafında teşekkül eder: Birincisi "ferî" bilincinin ortaya çıkışı yani kul olarak algılanan bireyin gücünün farkına varması, ikincisi ise statükoya baş kaldıran yazarların dini algılayışlarıyla ilgilidir. Ancak tavır farklıdır. İlahî olanla beşerî olanın çatışmasına, Şehbenderzâde, vahdet-i vücud nazariyesi bakış noktasından, Celâl Nuri ise pozitivist bir dikkatle yaklaşır. Buna göre Celâl Nuri, dikkatlerini bilhassa İslâmiyet üzerinde yoğunlaştırır. İslâmı evrensel kılmak için, hem çağa göre köklü bir revizyona tabi tutulmasını ister; hem de pozitivism ve materyalizmle uygunluğunu savunur. Bu düşünceden hareketle gerek A'mak-ı Hayâl, gerek Perviz, İslâmî inanışın mistik yönlendiricisi ve gücünü sembolize eder. Ancak A'mak-ı Hayâl, dinin özüne inip her türlü kirliliğin ve günahın içine gömülmüş olan insanı Tanrı katına yüceltirken, Perviz, Tanrı katına yükselmiş insanı et, kan ve sinirden oluşmuş bir maddeye dönüştürür. Tanrısal güce erişmiş Perviz tebaasından, kullarının durumundan haberi olmadığı ve zamanın getirdiği değişimlere ayak uyduramadığı için sonunda kendi yarattıkları tarafından parçalanarak yok edilecektir. Şehbenderzâde ise, pozitivist düşünce temellerine oturmuş Batı ilminin, ilahî ilim yanında bir zerreden ileri gidemeyeceğini de kanıtlamayı amaçlamaktadır. Vahdet-i vücud nazariyesi üzerine oturtulan romanın temel fikri, bu dünyanın bir hayâl âlemi olduğudur. Çerçek, görünenin arkasında, aldatıcı hayallerin ötesindedir. Bunu ancak aşk gözü olanlar sezinleyebilir. Ya da gerçeğin dünyasından gelen birisi anlayabilir.

Türk romanının gelişme süreci içinde önemli köşe taşlarından birini teşkil eden A'mak-ı Hayâl ve Perviz, teknik zayıflıklarına rağmen, geleneksel düşünce tarihimizin evreni algılama ve yorumlama biçimlerini roman formuna uyarlamaları ile, özellikle Şehbenderzâde'nin eserinde karşımıza çıkan içinden açılan ve büyük bir çerçeve içine yerleştirilen öyküleri ile, yazarın kendini ve yazdığı zamanı metnin önüne çıkardığı anlatım biçimleri ile, gizemli, fantastik ve akıl ötesi kurgu dünyası ile üst kurmaca nitelikler taşımaktadır. Ve eserler bu dikkatle okunmalıdır.

Kaynaklar

Ak, M. Akif, A'mak-ı Hayâl, İlim, Kültür ve Sanatta Çerçek 20, Şubat 1980.

Akgün, Mehmet, Materyalizmin Türkiyeye Çirışı ve İlk Etkileri, Kültür ve Turizm Bak. 1988.

Albayrak, Sadık (Haz.) Hayalin Derinlikleri A'mak-ı Hayâl, Tercüman 1001 Temel Eser 1973.

Birinci, Necat, "A'mak-ı Hayâl", İslâm Ansiklopedisi c.2, TDV Yay.

Bolay, Süleyman Hayri, Türkiyede Ruhçu ve Maddecî Çörüşün Mücadelesi, 3.bs. Akçağ 1988.

Duymaz, Recep, Celâl Nuri İleri, TDV Yayınları, c.7, 1993, s. 243-245.

- Ergun, Hatice Kübra, "Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi Bey" Kirkikindi.com. 5 Eylül 2004.
- Çündüz, Osman, *Meşrutiyet Romanında Yapı ve Tema I-II*, MEB Yay. İstanbul 1997.
- Çündüz, Osman (Haz.), *A'mak-ı Hayal, <Hayalin Derinliklerine Yolculuk>*, Akçağ Yay. Ankara 2005.
- Kara, İsmail, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, 3 c., Kitabevi Yay. İstanbul, 1998.
- Özalp, N. Ahmet, "Bir deste 'Ansiklopedi' Öğretimi: A'mak-ı Hayal Nasıl Yanlış Tanıtılabilir?" Yedi İklim 99, Haziran 1998
- Özalp, N. Ahmet, *Bir Kitabın Makûs Talihî*, Yedi İklim 97, Nisan 1998.
- Şehbenderzade Ahmet Hilmi, Filibeli, *Allah'ı İnkâr Mümkmün müdür! Yahut Huzur-ı Fende Mesalik-i Küfrî*, 1. cüz, Hikmet Matbaa-ı İslamiyesi İstanbul 1327/1911, 16+64 s.
- Şehbenderzade Ahmet Hilmi, Filibeli, *Darülfünun Efendilerine Tahriri Konferans: Hangi Meslek-i Felsefeyi Kabul Etmeliyiz?*, İstanbul, 1913.
- Şehbenderzade Ahmet Hilmi, Filibeli, *Huzur-ı Akl ü Fende Maddîyyün Meslek-i Dalâleti*, Matbaa-ı Hikmet, İstanbul, 1332/1916, 159 s.
- Şehbenderzade Ahmet Hilmi, Filibeli, *A'mak-ı Hayal, <Hayalin Derinliklerine Yolculuk>*, (Haz. Osman Çündüz), Akçağ Yay. Ankara 2005.
- Uçar, Aslı / Dr. Mignon, EDEB 505, 14 Kasım 2005 "Hayalin Derinliklerinde: Fantastik Edebiyatın Hiç Büyüme-yen Çocuğu", www.edebiyatankara.org/yazilar/asli/fantastikamaki.pdf
- Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, 1992.

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ ROMANLARI ARASINDA DİN, İNSAN VE TANRI İLİŞKİLERİNE FARKLI CEPHELERDEN BAKAN İKİ ROMAN: AMAK-I HAYAL VE PERVİZ

İkinci Meşrutiyet dönemi siyasî ve sosyal çatışmalar yanında felsefî sahada iki görüşün çatışmasına sahne olur. Bunlardan ilki Filibeli Ahmet Hilmi ile İsmail Fenni'nin öncülük ettiği mistik karakterli İslamî görüş, öteki Baha Tevfik ve Celâl Nuri'nin öncülüğünü yaptıkları pozitivist felsefeyle beslenen materyalist görüş. Bir kaç yıl arayla yazılan fantastik romanlardan Şehbenderzade Ahmet Hilmi'nin *A'mak-ı Hayal*'i ile Celâl Nuri'nin *Perviz*'i din, Tanrı-insan ilişkisini birbirine zıt bakış noktasından ele alırlar ve dünya görüşleri doğrultusunda çözüm yolları önerirler. İkisi de geleneksel Doğu düşüncesinin hazır dil malzemesini kullanarak kahramanlarına hayâl gördürür. Birincisi mutlak gerçeğe ulaşmanın yollarını ve insanın tasavvufî yollardan yücelişini, öteki, olağanüstü güçlerle donattığı kahramanı aracılığıyla Tanrı'yı maddeleştirir, din, dinî dogmalar, değişen değerler ve mistik karakterli inanç sistemleri karşısında pozitivist tavrılı insanoğlunun yeni kimliğini bulmaya çalışır.

Anahtar sözcükler: Amak-ı Hayal, Perviz, Celal Nuri, Şehbenderzade Ahmet Hilmi, Fantastik roman, Geleneksel roman.

TWO NOVELS, PUBLISHED IN MEŞRUTİYET (CONSTITUTIONAL MONARCHY PERIOD), WHICH APPROACHES THE RELATIONS AMONG RELIGION, HUMAN AND GOD IN DIFFERENT ASPECTS: AMAK-I HAYAL AND PERVİZ.

The Constitutional Monarchy Period II witnesses political and social conflicts along with the existence of two conflicting philosophical views. First one, led by Filibeli Ahmet Hilmi and Ismail Fenni, was a mystical Islamic view; the other one was, led by Baba Tevfik and Celal Nuri, was a

materialistic view rooted on positivist philosophy. *Amak-ı Hayal*, written by Şehbenderzade Ahmet Hilmi, and *Perviz*, written by Celal Nuri, were published a couple years apart and represented both two different, conflicting approaches to the relationships among religion, human and Çod, and provided solutions based on their philosophy. In these two novels, the authors made their heroes had daydreams by utilizing the language that had already been used in the Eastern philosophy. In the first one the way to the absolute truth and to ascent through the mystic ways are mentioned. In the other Çod was materialized by equipping the hero with supernatural powers. In addition, the humans reforming themselves by new positivist attitudes against religion, religious dogmas, changing values and mystic belief systems.

Key words: *Amak-ı Hayal*, *Perviz*, Celal Nuri, Şehbenderzade Ahmet Hilmi, fantastic novel, traditional novel.